

Indelt soldat och rotebonde

av Kapten Stig Stål

Förord

Indelningsverket var en genuin svensk skapelse utan någon motsvarighet i världen.

De indelta soldaterna utgjorde en stor samhällsgrupp, de levde under så egenartade sociala förhållanden och har betytt så mycket för vårt land, att de väl förtjänar vår hägkomst.

Indelte soldatens historia omfattar mer än två sekel, förbandens antal har varierat men torde mestadels ha utgjort omkring tjugofem, soldaternas antal uppgick till drygt tjugotusen man.

Med en genomsnittlig tjänstetid av exempelvis tjugo år följde fem soldatgenerationer efter varandra under ett sekel. I krigstid var avgången stark och tjänstetiden kort. Gissningsvis kan antagas, att drygt en kvarts miljon svenska män under tidernas lopp tjänat som indelta soldater.

Indelningsverkets uppkomst

Indelningsverkets förelöpare uppenbarade sig långt tillbaka i tiden. Redan Gustav Vasa började efter Dackefejden sätta upp svenskt krigsfolk under organisationsformer, som påminner om indelningsverket.

Här antydde indelningsverkets grundidé: att befria allmogen från ovissa utskrivningar till hären och ersätta tillfälligt rekryterade knektar med bofasta soldater.

Den indelta armén erhöll sin första organisation under Gustav II Adolf. Den byggde då som senare på Landskapsidens de nybildade regementena uppsattes och underhölls vart och ett inom sitt geografiska område, vanligen ett landskap. Soldaterna skulle placeras på kronogårdar och därifrån få sitt underhåll. Konungen gjorde stora ansträngningar att finna lämpliga hemman

för sina soldater. Men kronans gårdar räckte inte till. För övrigt lät de gamla åborna inte avhysa sig så lätt. De satt kvar på sina gårdar i kraft av "böndsätten". Planen att bosätta soldaterna på kronogårdar kunde således ej genomföras, och Gustav II Adolfs indelningsverk ägde inte längre bestånd. Alltjämt rekryterades krigshären huvudsakligen genom utskrivningar. Tidigare förfor man så, att bygdens alla vapenföra män kallades samman och var femte eller tionde togs ut att träda i krigstjänst, utskrivningen skedde efter "huvudtal".

Sedermera samsades fem eller tio gårdar om en karl och sände ut denne i kriget, han uttogs alltså efter "gårdstal". Den senare metoden förebådade indelningsverket, ty det var ju ett antal gårdar - en "rote" - som svarade för att en karl sändes under fanorna.

Men allmogen som enligt hävd följt vårdkasarnas och budkavelns maning till hembygdens försvar följde inte lika frivilligt med på krigstågen över kontinenten. Utskrivningarna blev orättvisa och godtyckliga. Adelsmännen var befriade från vanlig krigstjänst, likaså deras underlydande inom en mils avstånd från säterierna, den s k "frihetsmilen".

Den utskrivne ägde rätt att lega annan i sitt ställe. Han löste sig från krigstjänsten med en samma pengar, och den som ej förmådde betala lösen togs ut i hans ställe. De fattiga drabbades hårdast, och tidvis anställde myndigheterna formliga klappjakter efter "försvarslöst fattigfolk". Utskrivningsförfarandena förfor "ganska obeskedligt, havandes mera avseende på vänskap, mutor och gåvor än på rättvisan". Bygdens värsta olycksfåglar eller oduglingar stacks in i ledet tillsammans med bönder och drängar, vilka helst velat stanna hemma vid jorden. Särskilt under kriget med Danmark 1675 - 1679 framträdde bristerna inom armén. Såväl ur militär som ur allmogens synpunkt blev det nödvändigt att ersätta utskrivningsförfarandet med ett nytt rekryterings- och underhållssystem och samtidigt tillvarataga allmogens bästa, Karl XI blev den indelta arméns andre store organisatör och biträdde

därvid av sin rådgivare Johan Gyllenstierna. Landskapsidén bevarades, men metoderna för manskapets anskaffande och underhåll förändrades helt. Vid riksdagen 1682 genomdrev Karl XI sin vilja. Till en början rönt han motstånd från såväl adeln som bönderna. Adelsmännen önskade bibehålla utskrivningarna, ty de hade ju dragit stora fördelar därav. Men konungen hotade med att utskrivningarna i de icke roterade landskapen skulle drabba adeln lika mycket som bönderna, och adelsmännen föll till föga för konungens kraftspråk. Bönderna fruktade utskrivningarna, men även soldatunderhållet skulle komma att tynga dem hårt. Inför utsikten att när som helst drabbas av utskrivningar gav dock bönderna vika.

Därmed var det "yngre indelningsverket" i princip beslutat och skulle omsättas i verkligheten.

Den nya härorganisationen blev i sina huvuddrag färdig redan under Karl XI:s livstid och kom att med sina förändringar äga bestånd ända till 1800-talets slut.

Varje landskap åtog sig att inom sitt område ställa upp och underhålla ett regemente på 1200 man, ständigt övade och krigsberedda. Ej blott rekryteringen ålåg allmogen utan även soldatens huvudsakliga underhåll i fredstid: bostad, beklädnad och avlöning. Detta skedde genom att regementsområdet indelades i 1200 rotar, vilka var och en anställde och underhöll en soldat,

Indelningsverkets organisation

Då det nu gällde att uppdelas landskapet eller regementsområdet i rotar och fördela den nya bördan bland bönderna, sände konungen ut kommissarier till de skilda landskapen och gav dem instruktioner.

De utsända kommissarierna gick raskt till verket. Med undantag för viss fräsejord och bergmanshemman, vissa lapplandsbygder, rusthållen och befälsboställena, kungs- och prästgårdarna samt länsmäns, gästgivares och postbönders hemman upptecknades och indelades gårdarna inom regementsområdet i jämgoda rotar. Därvid sökte man jämka samman

näraliggande gårdar till en rote, även så bibehålla byalaget som rote. Inte alltid kunde dessa instruktioner följas, varför på många håll rotegårdarna kom att ligga spridda från varandra eller skilda rotar gripa in i varandra.

Enligt riksdagsbeslut skulle två hela hemman utgöra en rote. Men i många bygder var gårdarna små och räknade bara några fjärdedels eller åttondels hemman. Det ålåg kommissarierna att jämka samman sådana smågårdar, så att de tillsammans utgjorde två hela hemman och sålunda kunde bilda en rote. En rote kunde sålunda bestå av två eller flera, ända till tio och femton gårdar.

Sedan gårdarna indelats i rotar sammanfördes 150 rotar till ett kompani-område, och åtta kompaniområden sammanslogs till ett regementsområde, vars gränser omslöt de 1200 rotar som hade att anskaffa och underhålla regementets indelta soldater.

Till skillnad mot de utskrivna trupperna var indelta armén en stående trupp, ständigt mobiliserbar. Organisationen var den samma i fred som i krig. Indelta armén kunde rycka i fält direkt från hembygden. Soldaten var både krigsman och småbrukare, mobiliserad och demobiliserad på samma gång. Han stod på fredsfoot och krigsfoot samtidigt.

Korpralen levde på torpet under samma betingelser som menige soldaten. Befälet alltifrån furiren och sergeanten till löjtnanten och kaptenen och översten bodde alla på sina löneboställen, vilka måste ligga inom regementsområdet. Befälet levde under fredstid mitt ibland sina soldater och övade tillsyn över dem, följde deras förehavanden och kunde när som helst båda upp soldaterna.

Direkt från arbetet på åker och äng, skomakaredisk och skräddareverkstad kunde soldaten hasta hem till torpet, rycka till sig geväret och ikläda sig uniformen. På några timmar eller en halv dag färdades de till kompanimötesplatsen, där kaptenen mötte och förbandet sattes upp och avmarscherade till regementets mötesplats.

Indelta arméns enheter, manskap och befäl hörde sålunda amman med bygden både socialt och organisatoriskt.

Indelta arméns enheter

Minsta enheten utgjorde korpralskapet, som vanligen omfattade tjugofem rotar inom två, tre eller fem sammanliggande socknar och lika många soldater som rotar, så vida inte någon rote satts på "vakans" och rotebönderna där betalade "vakansavgift" i stället för att underhålla soldat. En korpral förde befälet över korpralskap.

Därnäst följde avdelningen, som bildades av två korpralskap och stod under befäl av en furir, förare eller sergeant. Denna enhet tillkom för att underlätta tjänsten på roten.

Kompaniet i sin tur sammanfogades av sex korpralskap. Kompaniområdet lades ut med hänsyn till vägar och trafikmedel, så att soldaterna lätt skulle kunna samlas i dess mitt, vid kompanimötesplatsen. Kaptenen förde befälet över kompaniet i fält och i hembygden.

Regementet slutligen bestod av åtta kompanier med översten i spetsen. Var rote för sig anställde och underhöll en soldat. I egenskap av "roteintressanter" organiserade sig rotens bönder och uppträdde som en enhet såväl gentemot soldaten som myndigheterna.

Den största gården i roten, på vars mark soldatens bostad oftast förlades, kallades stamrote. Den svarade för att rotens skyldigheter uppfylldes. De mindre gårdarna i roten nämndes strörotar eller hjälprotar. Dessa deltog i soldatunderhållet allt efter deras storlek och erlade till stamroten en årlig avgift, planpenningar, för att denna upplåtit mark till soldattorpet. För att ordna sina mellanhavanden med soldaten utsåg rotebönderna en rotemästare bland sig, vanligen för ett år i sänder. Denne samlade ihop och utbetalade lönen till soldaten och fungerade i övrigt som rotens ombud gentemot soldaten och myndigheterna. Rotemästaren för året hyste på sin gård även rotekistan med soldatens uniform. En eller flera gånger om

året samlades rotens bönder till rotestämma för att diskutera och besluta i ärenden angående soldaten.

Var gård i roten erlade sin andel i soldatlönen alltefter rotsedelns uppgifter. På denna stod antecknat roteböndernas namn samt deras jordinnehav, där fanns uträknat hur mycket varje rotebonde hade att erlægga i skilda soldatlöneposter.

Rotsedeln hade upprättats efter jordeböckerna och ansågs på sina håll så tillförlitlig, att den låg till grund för kronoskatten. Rotens viktigaste uppgifter var att anställa soldat, anskaffa ett torp åt honom och underhålla detta samt utbetala hans övriga lön. Soldatlönen utgjordes från början av legan, årslönen, soldattorpet, hemkallet och beklädnad.

Soldatrekryteringen

Folkbristen var stor i karolinernas Sverige och i synnerhet rådde knapphet på unga, friska karlar, dugliga och villiga till soldater. Helt annorlunda var läget under fredstiden som inlöpte efter Napoleon-krigens slut i början av 1800-talet. Då blev soldatyrket lockande. Ur backstugor och dagsverkstorp vällde fram årskull efter årskull. Soldatrekryteringen gick lättare under det fredliga 1800-talet än under de krigiska seklerna tidigare.

Rekryteringen under krigstid

Det kan ej förvåna, att ynglingar endast motvilligt iklädde, sig soldatmunderingen och ställde sig under fanan i tider, då svenska armen levde på krigsfot. Soldattorpet lockade givetvis den unge, fattige pojken, men nyttjade det att sätta bo och bryta mark när en kommendering ut på krigståg till främmande länder kunde väntas när som helst?

Då de första indelta regementena sattes upp ägde man tillgång till de gamla rutinerade yrkesknektarna, vilka tydligen gärna böt fältlägret och garnisonen mot soldattorpet. Instruktionerna bestämde, åt dessa i första hand skulle bilda den nya soldatstommen.

För övrigt torde frivilligheten ha varit minimal under dessa hårda tider. För att finna lämpliga "soldatämnen" eller åtminstone acceptabla sådana måste myndigheterna stundom tillgripa åtgärder, som i mycket liknade de forna utskrivningarna och klappjakterna på löst folk och lättingar. Krigshären drog till sig äventyrare av skilda slag, den utgjorde en uppsamlingsplats för unga karlar som kommit på kant i livet, som av obändig livsdrift drogs ut i äventyret och sådana som önskade nyttja krigets chanser till högt liv, spel, dobbel, kvinnor och brännvin. Fram till 1810 ålåg det roten att anskaffa soldat i krig som fred, därefter endast i fredstid. Då en soldat stupat eller avgått av annan anledning måste roten nyrekrytera senast inom tre månader.

I dessa tider pressades rotebönderna hårt. De måste till varje pris fylla vakanserna, och när alla möjligheter uttömts, hände det att en rotebonde själv måste ikläda sig soldatuniformen och dra i fält.

Rekryteringen i fredstid

I jämförelse med karolinerna levde fredstidens soldater under idyllens och frihetens hägn. Detta gällde särskilt från 1830-talet och framåt. Samhällsutvecklingen under förra seklet övade stort inflytande på soldatrekryteringen. Den stora folkökningen från mitten av 1700-talet nådde då sin höjdpunkt och medförde förskjutningar bland landsbygdens folk. Den besuttna bondeklassen ökade obetydligt, medan däremot torparna, backstugesittarna och inhysesfolket fyrdubblades. Allt flera människor i vårt land kom att sakna tillgång till dåtidens främsta produktionsmedel, åkerjord, och en proletarisering av stora folkgrupper blev följden. Man underkastade sig nästan vad som helst för att få tillgång till lite jord. Dagsverkstorpens och backstugornas epok kom, detta myller av kojor och underliga existenser som var så typisk för svensk landsbygd för hundra år sedan. Under 1800-talet rekryterades soldaterna till övervägande delen bland landsbygdens fattiga och jordlösa ynglingar. De kom från dagsverkstorp och backstugor - och

statbaracker och efter några år som bonddrängar eller lärlingar tog de soldattjänst. I mönstringsrullorna förekommer beteckningen "dräng" mycket ofta, sex, sju eller åtta på vart tio-tal inmönstrade.

En andra rekryteringskälla var soldattorpen där sonen ofta övertog faderns tjänst som soldat för roten, medan i många fall hans bröder sökte tjänst på andra rotar. Tre och fyra generationer på samma soldattorp hörde inte till det ovanliga, och inte heller att far och tre-fyra av hans söner samtidigt var soldater.

Krav på soldaten

Rotebönderna hade att beflita sig om "ansenligt och stort folks insättande i tjänsten". Tid efter annan kom påbud om kronans krav på soldaterna. Självklart måste de äga fullgod kroppsväxt och styrka. Inga synliga lyten fick vidlåda dem. "Fullkomliga till växt och hurtighet. Friska och sunda, jämväl utan hemliga sjukdomar och bräckligheter, hava hår och åtminstone ämne till skäggväxt. "Tidvis lades stor vikt uppå, att soldaten kunde uppvisa ett kraftigt skägg eller långa mustascher. Kravet på skäggväxt utgjorde väl även ett mogenhetskrav. När en yngling började odla skäggväxt frågade grannarna honom: skall du bli soldat?

I allmogens uppfattning borde soldaten vara högre staret än folket i bygden. Han skulle höja sig över kyrkemenigheten och helst vara en prydnad för socknen. Kravet på rekrytens kroppslängd sjönk under tidernas lopp. I slutet av 1700-talet krävdes av rekryten att han skulle mäta elva kvarter och två tum, vilket blir 168 cm. Hundra år senare utgjorde minimimåttet 165 cm och ännu något senare sjönk måtten till 163 cm, medan bröstvidden skulle vara åttio centimeter och lägsta kroppsvikten 55 kilo.

Mönstringen

Rekrytens godkännande skedde på rekryteringsmöte, till vilket ynglingarna färdades i sällskap med sina rotebönder. Stundom när en

stor skara rekryter mönstrade, gick det högtidligt till, och såväl översten som landshövdingen var närvarande.

Med stöd av medhavda intyg begär rotebonden, att den yngling han visar upp, skall antagas som soldat för roten. Om befälet godkänner rekryten förs hans namn in i rekryteringsrullan jämte hans kompaninumner och soldatnamn, hans längd, ålder och yrke, varifrån han kommer och hans civila stånd. Under 1800-talet gjordes vid rekryteringsmötet ordentliga uppgörelser om soldatens lön och förmåner. Kontraktet mellan roten och soldaten förbereddes och underskrevs av befälet. Det skrevs ut i fem exemplar, tvenne originalexemplar av vilka soldaten erhöll ett och roten ett, och trenne avskrifter, varav ett gick till landshövdingen, ett till regementsskrivaren och ett till kompanichefen. Rekryten erhöll från kaptenen även en rotsedel, där en specificering av hans löneförmåner stod upptagen.

Första tiden som soldat

Inte alltid kunde den nyvordne soldaten fara i rotehållarens vagn 'tån rekryteringsmötet och direkt till soldattorpet. Många rekryter måste först tjäna året ut hos sina civila husbönder. Soldatkontraktet bröt inte legokontraktet mellan bonden och drängen. Denne måste fullgöra sitt år som dräng - tjänsteåret utgick 24 oktober - och först därefter kunde han tillträda soldattorpet och tjänsten för roten. Drängar blev först den 4 november kallad till kaptensbostället för att inför kapten avlägga krigsmannaeden. Och de måste ha husbondens tillåtelse för att under sommaren övas av korpralen i de första soldatfärdigheterna.

Med sin stuga på rum och kök och sina små uthus ligger torpet på byns utmarker och välkomnar soldaten. Här skall han tjäna för roten under tjugotrettio år framåt i tiden, om hälsa och krafter står bi. Ynglingen-soldaten ser framtiden i ljust. Han är stadd som soldat och därmed har han åkt upp några pinnhål på den sociala rangskalan. Jämfört med livet som bonddräng

framstår tillvaron på soldattorpet som eftersträvansvärt. Han kan uppträda med större självförtroende gentemot bygdens bönder, och även i spelet om bygdens flickor ägor han trumf på hand. På kyrkbacken skall han om söndagarna stoltsera i sin färgstarka uniform. Från äldsta tid och fram mot förra seklets slut måste soldaten inhämta befälets tillåtelse för att gifta sig. Kapten visste, att en driftig och präktig soldathustru var en tillgång inte bara för soldaten själv utan för hela kompaniet. Ty en duglig kvinna på soldattorpet betydde, att hemmet hölls vid makt, att soldaten erhöll sin omvårdnad, att han inte så lätt förföll till brännvinsmissbruk och andra oseder. Ett sådant "Ödmjukt Memorial" skrevs av en soldat 1835.

"Hos Välborne Herr Captain och Compagni får jag i Ödmjukhet anhålla om att få ingå äktenskap med Pigan Anna Larsdotter uti Almunge Prästgård, och följer i lika ödmjukhet härhos hennes Prästbevis.

Löfsta 10 september 1835.

Anders Persson Grip,

antagen till soldat för roten Nr 148, Almungeberg".

Rotekistan.

En stående regel under indelningsverkets båda sekler var, att rotekistemunderingen inte fick bäras av soldaten annat än vid regementsmöten, generalmönstringar och krigståg eller liknande tillfällen. Rotekistan öppna och roteböndernas närvaro.

Släpmunderingen bars vid mindre högtidliga tillfällen: under kompanimöten och kyrkparader, under kommenderingar och vakter och eljest, då soldaten uppträdde i tjänsteärenden.

Även utanför tjänsten och då han uppträdde inför civila sockenbor ägde soldaten rätt att kläda sig i uniform. Uniformen måste hållas i aktning och inte förslitas i vardagsbruk. "När en soldat körer lass, leder kreatur till

marknaden med mera dylikt skall han alltid vara klädd i brandkläder. När soldat gör bondearbete bör han vara som bonde klädd".

Inte ens på sitt eget bröllop uppträdde soldaten i livmunderingen men väl i parad. "Soldat som bevistar bröllop, barndop eller begravning ska vara klädd som till parad, utan gevär och patronväska, dock med bajonett. Då soldat uti uniform bevistar gudstjänst och inför rätta ska han vara i parad, dock utan plym i huvudbonaden".

Den ursprungliga förordningen om rotekista löd: "Var rote skall förskaffa sig en tät kista, var uti soldatens hela mundering kan förvaras, görandes under kistan en halv alns fötter från golvet, på det råttor icke må kunna skära hål på botten av kistan. Skolandes roten sedan vara skyldig var månad uttaga munderingen och den visitera, samt när vackert och torrt väder är den utvädra, på det munderingen därigenom för mal må kunna förvaras. Kistan må sättas uti sådant rum, som är säkert för dropp. I vidriga fall kommer roten att själv ersätta skadan".

Minst två gånger årligen, "när översten finner bekvämligast," visiterades rotekistan och dess innehåll. En underofficer inställde sig i sällskap med traktens korpral och tillsåg, att uniformen befann sig i gott skick och att alla tillbehör vederbörligen förvarades i kistan. Han förde protokoll över varje rotekista och dess innehåll.

1844 innehöll rotekistan vid roten en mundering bestående av jackan ett par blå byxor och ett par vita linnebyxor, båda med stöfletter, samt en halsduk, ett skärp, en mössa, en ränsel med remmar, en kopparflaska med rem, en mattornist och munderings- och likvidationsbok samt en soldatinstruktion.

Anskaffning och underhåll av uniformer

Under indelningsverkets tid deltog såväl kronan som rotebönderna och soldaten själv - på skilda sätt i skilda tider i anskaffningen. och underhållet av uniformen. -Ett av soldatens första bestyr vid tillträdet var att prova ut

uniform. Sällan passade väl gamle soldatens uniform till ynglingen, som efterträdde honom på torpet och övertog hans beklädnad. Därför vidtog alltid en provotid, då rekryten uppsökte någon kompaniskräddare och ändrade uniformen till god passning. I bland lät man flera rekryter byta och jämka sinsemellan. Vid ett sådant tillfälle avfattades en rapport till kaptenen, som belyser de idylliska förhållandena inom kompaniet och även det trohjärtade och naiva skrivsättet.

"Härmädelst får jag Eran inrapportera, att förleden söndag skjedde ombytet å Slepe-Monderings Byxorna ämellan Rekryterna N:r 50 Berggren och 138 Fält, hvarå nemnde byxor passade bra åt Berggren, men di som Fält fick voro för Korta och behöfva skarvas än tre tum, samt även voro för smala, så att han ej kan vara belåten med dem.

Lunda 10 april 1835

J. Mörner

Fourir."

Tjänsten på roten

Större delen av året vistades soldaten i hembygden, åtminstone under fredstid. Indelningsverket byggde ju på principen, att soldaten skulle utgöra en bofast småbrukare och hantverkare, höra bygden till och deltaga i dess arbetsliv till gagn för sig själv och för bygden. Större delen av sin försörjning fann han genom idogt arbete vid hantverksbordet eller hos bönderna i trakten i trakten.

Sådan tjänstgöring - till vilken han bådades upp av befälet under vistelsen på roten - kallades "tjänst på roten" och den bestod i huvudsak av den förut omskrivna persedelvården samt brevbäring och viss handräckning åt befälet. Till tjänsten på roten kan väl även hänföras de övningar soldaten

deltog i under hemmavistelsen.

Så snart som möjligt sedan ynglingen trätt i tjänst för roten tog hans befäl hand om honom för att bibringa honom de första soldategenskaperna.' Rekryterna samlades inom korpralskapet en och två dagar i veckan, vid någon kyrka, vid en gästgivaregård eller hemma hos korpralen. I första hand gällde lära rekryten "att rätt klä sig som soldat" och öva honom i gevärets handhavande och vård. Sedan följde undervisning i "pli" och den militära hälsningen. "Underofficerare och korpraler undervisa nu genast rekryterna uti pli och hållning, lärandes dem att gå och gå väl, samt att de inte får bocka sig eller taga hatten av sig för sina förmän, som flera gånger hänt, utan då genast göra ställningssteg och hälsa samt vid avmarschen högeromvända sig.

Under rekryttiden hemma på roten började även soldatens intellektuella skolning. I äldre tid torde han knappast förmått läsa eller skriva sitt namn, då han trädde i tjänsten. Men befälet ställde ganska stora fordringar på honom och minimikravet var att han kunde underskriva sitt eget kontrakt med roten. Snart nog satte befälet böcker i hans hand, först och främst soldatinstruktionen, vilken troligen tjänat som A.B.C.-bok för många rekryt i äldsta tider och långt fram i förra seklet. Inte bara rekryterna utan även de äldre soldaterna sammankallades till läsövningar då och då.

Sockenkyrkan och kyrkvallen har från äldsta tider och fram till förra seklets slut utgjort en samlingsplats för bygdens vapenföra män, där har vapen förvarats och vapenövningar försiggått. Från medeltiden härstammar namnet "vapenhus", där lade männen av sina vapen för inträdet i kyrkan: Kyrkobyggnaden själv med sina små, skottgluggsliknande fönster, sina stadiga stenmurar och omgärdad av kyrkogårdsmuren av sten gjorde i sitt ursprungliga, medeltida skick intryck av en fästning och den torde i vissa fall ha varit avsedd som en "byggdefästning" under kristendomens första tid, då skilda bygder låg i fejd med varandra.

Uppbrott från roten

Soldatens hemmavistelse avbröts då och då av uppbrott och avmarsch. Än gällde det bara kyrkparader el. handräckning vid trossboden, än avmarsch till något kanalarbete och än vapenövningar vid kompanimötesplatsen eller regementssheden.

Under ofredstider skedde otaliga hastiga uppbrott från nystartade hem och nyröjda åkrar. Uppbrott och avtåg till krigsskådeplats har i vårt land inte förekommit sedan Napoleon-krigens slut, och fredstidens svenska soldat mottog säkerligen uppbrottsordern som ett avbrott i vardagens enahanda även om den medförde olägenheter för honom.

Fram mot förra seklets början levde soldaten på matsäck hemifrån roten under regementsmötena. Där om sägs i knektekontraktet:

"När knekten hos sin rote anhåller om matsäck till möten där hela regementet kamperar, skall roten mot skälig betalning honom därmed förse och det för så lång tid, som dem tillsagt bliver. På vissa håll fraktade rotebönderna soldatmatsäcken på samma skjuts som förde rotekistan till regementssheden.

Vid framkomsten till mötesplatsen måste kronopersedlarna vara "väl ren-gjorda" och uniformen "fullkomligt snygg". Osnygghet och fylleri avstraffades på stället, med prygel i äldre tider. Lika viktigt var att soldaten infann sig vid god hälsa. Skulle emot förmodan någon soldat vara så sjuk, att han ej kan infinna sig till samlingen skall både präst och läkareattest nämnde sjukdom bestyrka. Kan dylik attest ej anskaffas, infinner sig karlen personligen vid samlingen, till undvikande av det straff krigsartiklarna föreskriver.

Något senare mildras tonen, och soldaten som sjuknat före avmarschen kan få sin sjukdom bestyrkt av tvenne gode män - präst eller länsman eller korpraler - vilket intyg han låter furiren överbringa till kaptenen. Men den soldat som häruti brukar någon falskhet erhåller tjugofem prygel.

Vid kompanimötesplatsen

Kompanimötesplatsen låg alltid i kompaniets mitt, ofta vid gästgivaregård eller invid en kyrka, i mellansvenska landskap vanligen i anslutning till ett officersboställe.

Kompaniexpeditionen var vanligen inhyst i kaptensgården, och dit hade väl samtliga soldater någon gång haft ärenden än som rapportkarlar, än för att_ spörja kapten till råds. I alla livets skiften bistod kapten sina soldater, det ansågs nästan som disciplinbrott att gå förbi honom. Han var som en far för sina soldater, en sträng men rättvis far. Då och då drar han på uniformen, ty tjänsteärendena duggar ganska tätt även då kompaniet bor hemma på roten. I bland reser han ut på torpsyner och inspekterar, ibland skall någon självsvaldig soldat tas i upptuktelse eller grannsämjan på roten återställas.

Med sin överste och chef står han i kontakt medelst brevbärande soldater, som kommer med regementspost en gång i veckan eller oftare. Självt låter han order utgå från sitt tjänsterum till underofficerare och korpraler. På kompaniexpeditionen tillbringar han en god del av sin tid, ty indelta armén var en väldig papperskvarn.

Bygdevägen stryker förbi utanför kaptensgården, och strax intill ligger kompaniets fasta punkt, trossboden, där kompaniets förråd förvarades. Den är byggd på halvmeterhöga stolpar för att "råttor ej må komma upp i boden, till vilket ändamål jämväl vid ingången till boden en lös trappa bör nyttjas". Trappan dras undan, då dörrarna stänges.

Trossboden är byggd i två våningar, den nedre rymmer trossvagnar och tyngre gods, den övre hyser lättare persedlar. Dörren är så stor och bred, att "en stor rustvagn, dock utan hjul, kan gå därigenom".

I slutet av 1700-talet bestod kompanitrossen av följande utrustning: en brödvagn, en kompanivagn och en ammunitionsvagn jämte utrustning för sex trossdrängar och fjorton trosshästar med selar, packsadlar, grimmor, fodersäckar, täcken och skoningsredskap. För manskapets räkning fanns

tjugotvå tält och lika många tältåsar och dubbelt så många tältstänger, fem gevärstält tjugo kokkittlar av koppar, etthundrafemtio dricksflaskor av koppar med remmar och lika många ränslar. Vidare tvenne krutsäckar, fyra stora och femton små yxor med fodral; sju skyfflar, två liar, tjugo brödsäcks² och diverse småpersedlar som spik och dylikt.

Inryckningen

Regementsmötet förbereddes noggrant redan hemma på roten. Någon dag före inryckningen på regementsheden samlades kompaniet och inspekterades av kaptenen, därefter marscherade man mot mötesheden och slog läger i dess närhet.

Efter ett noggrant fastställt tidsschema slöt kompanierna. upp från lägren och tågade not möteshedens utkanter, där de dolde sig i ett skogsbryn eller bakom en ås. härifrån marscherade de samtidigt in på heden. De flesta kompani ägde sin egen fana, vilken förvarats i någon av hembygdens kyrkor och nu vecklade; ut. Musiken bestod vanligen av jägarhorn, klarinetter och trummor.

Kompanierna marscherade upp mot möteshedens centrum, där de överlämnades till översten. Inryckningen på mötesheden utgjorde höjdpunkten i soldatens och regementets liv, ett uppbåd av all uniformsprakt, all marschskicklighet och det formfulländade uppträdande, som indelta armén kunde uppvisa.

Vapenövningar och exercis

Reveljen gick tidigt på våra gamla möteshedar, redan klockan fyra eller fem på morgonen. Ur tältöppningarna tumlade soldaterna ut, och de gamla knektarna instruerade säkerligen de nykomna i krigartolettens många finter och knep. Morgonsysslorna måste sko grundligt, det dög inte att visa sig inför befälet med något av nattbäddens halmstrån på vapenrocken.

Övningarna begynte redan klockan fem eller sex och fortsatte sedan med avbrott för frukost vid niotiden och middag vid tolvtiden, följd av två-tre timmars middagsvila, och kvällsmål vid åttatiden på kvällen, varefter taptot gick. Övningsdagen utgjorde under förra seklet sju - åtta timmar, fördelade på fyra pass.

Större delen av övningstiden gick till gevärsexercis, då man övade handgrepp och gevärsföring, tills varje handgrepp gick så jämnt, som om alla sattes igång av någon hemlig mekanism. I övrigt övades marscher fram och tillbaka över fältet, i spikraka linjer och med stram hållning och jämna mellanrum. Under 1700-talsepoken lades stor vikt vid dåtidens skjutvapen, muskötén, Den krävde lång övning för att hanteras rätt och laddas riktigt. "Muskötexercisen" omfattade 69 tempon, av vilka inte mindre än 40 gällde laddningen.

Det andra huvudvapnet var piken, och rätta bruket av detta lansliknande vapen övades i 44 tempon, uppdelade i en mängd handgrepp och kroppsrörelser.

Soldatinstruktionen

Det måste snart ha uppstått ett behov av att sammanfatta de många råd, som officerarna delgav soldaterna i en tryckt soldatinstruktion, vilken soldaten kunde studera och lära in på lediga stunder eller under korpralens uppsikt. Därmed avlastades ju en del av befälets arbete, och man erhöll normer att leva och handla efter.

Soldatinstruktioner har utgivits i många editioner. De första skrevs för de enskilda regementena, men 1679 uppmanades samtliga regementschefer att lansera en och samma instruktion, författad av majoren vid Jönköpings regemente, von Holthusen. Det var en skrift i västficksformat och med ett fåtal sidor.

Hemma på roten ålåg korpralen efterse, att "rekryten läser instruktionsboken samt förklara för honom det han ej riktigt fattar". Soldatinstruktionen lästes alltså som en slags hemläxa, och unga och nyvordna soldater pluggade dess teser under vinterkväll= hemma på torpet.

Soldatinstruktionens teser torde kunna uppdelas i fyra grupper. Först kom de högtidligt formulerade fordringarna såsom: "Frugta Gud. Ära Konungen. Tjena trogit".

Andra gruppen utgöres av de moraliska kraven. 1769 års soldatinstruktion inledes inled en uppmaning till soldaterna att vara oförskräckte, trogne, nyktra och litet högfärdiga, då de äro hedrade, undgå straff, vinna sina förmäns kärlek, bibehålla hälsan och nödlös utkomst". Soldaten skall "fly lättja rom föder sjukdom och elände". Särskilt söker instruktionerna inpränta nykterhetens välsignelse. I form av frågor och svar framställes vådan ev onyktert levnadssätt. Fråga: Vilka äro följderna av fylleri och oordentlig levnad?

Svar: En av sjukdomen fördärvad kropp, oärlighet, vanärande straff och uselhet för den övriga livstiden".

"Fråga: Kan fylleri, i eller utom tjänsten förlätas?

Svar: Aldrig!"

Den tredje gruppen är ur kulturhistorisk synpunkt intressantast. Den innehåller råd och uppmaningar i fråga om kroppsvård och hygien. Man kan väl utgå ifrån, att endast det bästa var gott nog för soldaterna. De hygieniska råden till soldaterna belyser alltså uppfattningen om hälsovård vid denna tid.

Vid möten skall soldaten vara "väl klädd, ofta ömsa lintyg och strumpor, så orenlighet och svett och ohyra ej får taga överhanden". På tåg och marscher bör han "röka litet, hellre tugga tobak eller en sticka av björk att förekomma törst, intet dricka då han är varm och minst orent vatten, inte lägga sig i solen att sova eller med magen mot jorden, tvätta fötterna,

dock ej när de äro svettiga". I garnisonen skall snygghet råda, soldaten få: "inte vräka sig på söliga ställen med munderingen. På lediga stunder ansa kläder, varannan eller var tredje dag varm mat, intet över

en sup brännvin, men i stället litet gott dricka. Soldaten bör vänja sig att koka så. ofta möjligt är, om ej annat än bröd och vatten med litet grönt i flaskan. Äta så ofta han får och sova så ofta han är ledig".

Instruktionen avslutades med en "kort beskrivning att bevara soldatens hälsa". Han bör "vid alla tillfällen vara försedd med litet salt, ingefära och lök till sin matlagning, grönt felar sällan, således kan han oftast ha kål eller soppa, som bäst underhåller liv och hälsa. Fotsockor av linne smorda med. talg håller fötterna rena och hela, långa naglar, stora skor och klumpiga strumpor äro skadeliga. Preparerat kvicksilver insytt i byxjorden emot ohyra. En eller ett par av de lätta, torra svampar att stilla blod, några enbär att röka med och koka i vatten. Litet socker som blandas med spindelväv att läka sår. Tråd, ullgarn, fin och grov nål, kam, tvål, puder och borste utgör det förnämsta i soldatens hushållning".

Vid inryckning i nytt kvarter röka med en- eller granris och sedan öppna fönstren.

Soldaten skall "genast om morgonen tvätta sitt huvud, ansikte och händer med rent vatten samt skölja munnen (den som tål vid det må även tvätta knän och fötter)". Kampen mot ohyra föres på skilda sätt. "Aldrig bör någon oren skjorta i ränseln läggas utan att över elden urbrännas".

"Vatten får endast tas ur källor, brunnar, rinnande floder och åar, men stillastående vatten ur kärr och diken undvikas, skulle nöden tvinga därtill blandas det med brännvin eller ättika".

För att undvika förkylning bör soldaten ej "ligga på marken, då daggen faller". Och vid inträdd förkylning skall han "strax börja springa för att förekomma elaka följder av hindrad utdunstning".

Till den fjärde gruppen kan hänföras allt, som rörde tjänsten.

Mathållningen regementssheden

Fram till 1812 levde soldaterna under regementsmötet på matsäcken hemifrån. Rotemororna laddade matsäcksskrinet med gårdarnas produkter, och på sina håll erhöll soldaten dessutom en summa pengar av rotebönderna att inköpa födoämnen och dryckesvaror för. Såväl matsäcken som "mötespengarna" kunde variera från rote till rote. På ena roten var man frikostigare - eller snålare - än på den andra. En regementschef skriver 1793: "Hittills har hänt, att ena roten givit sin soldat förutom mötesmatsäcken tre, fem eller sex plåtar i drickspengar, en annan rote intet. Av denna olikhet har uppstått ett stort missnöje bland manskapet, och jag har varit föranlåten att ifrån mötet låta hemgå sådana soldater, som erhållit knapp och dålig matsäck för att ej svälta. Detta förorsakar missförstånd soldater och rotebönder emellan, som oftast har ledsamma följder".

Efter 1812 övertog kronan mathållningen, detta innebar att rotebönderna erlade en summa pengar - vanligen sju-åtta riksdaler - till regementets kassa. Soldaterna ålades att själva tillreda sin föda av de livsmedel kronan bestod. År 1840 övertog kronan hela kostnaden för soldatfödan under mötet, och vart kompani för sig ordnade mathållningen. Maten tillreddes vid kokgropar, och länge åts under bar himmel. Först på 1870-talet byggdes kokhus med järngrytor, och ännu senare tillkom mathallarna, där soldater och beväringar åt vid långbord under tak men utan väggar. Maten delades ut korpralsvis, och var och en bevakade sin rätt. Längre sedan kronan övertagit mathållningen erhöll soldaten bara två lagade mål, middag och kväll och frukosten måste han arrangera själv. Till varje soldat utdelades en torrskaffning, bestående av en limpa, några kakor hårt bröd, några sillar och på senare tid lite socker. Denna frukostproviant delades ut var tredje eller var fjärde dag, och soldaten fick själv hushålla med den. Sillfrukosten sköljde soldaten ner med en brännvinssup. På 1880-talet började kaffet ersätta morgonsupen. '

Hemkomsten från mötet

I god tid hade soldaterna vidtagit förberedelser för hemkomsten. Av de få skott till flintlåsgeväret de fått sig tilldelade gömde de undan några stycken. Visserligen var det förbjudet att "under färd från mötet eller vid hemkomsten till roten" skjuta salutskott, men befälet såg väl genom fingrarna. Det var en urgammal tradition, som måste upprätthållas, traditionen att hälsa de hemmavarande med några skott ur geväret eller ryttarpistolen. När hembyns skogsbryn började skymta gjorde soldaten redo sitt skjutdon, och då avståndet var lämpligt brassade han av sina skott. Därmed underrättade han hembyn om sin ankomst. Nu kunde - on förhållandet var gott mellan roten och soldaten - rotemoran börja ordna en liten välkomstfest.

Rotebonden bespetsade sig på de senaste historierna och vitsarna och visorna från mötesheden, vilka soldaten frikostigt serverade i gengäld för välkomstsuparna ur bondens kagge. Soldaten kom eon en frisk fläkt utifrån världen, även on han varit borta från hemtrakten bara en månad eller så. Folk var inte så bortskämda med nyheter i de gamla bondebyarna, och vad soldaten bjöd på i den vägen mottogs otacksamt, Vanligen blev det interiörer från regementsheden, som bjöds av den frispråkige soldaten, och gränsen mellan sanning och dikt hölls svävande. Huvudsaken var att historien fick sin poäng.

- Å vi sköt jädrar anagga, så gevären ble rön!

- Men hur fick ni tid att ladda on?

- Det va inte tid å ladda om, de va bara te å skjuta å skjuta!

h den ekivoka folkhumorn fick soldatens hemkomst en särskild betydelse, nämligen att underrätta hustrun O hemkomsten och on hennes skyldigheter att bistå mannen inte barn i nöd utan även i lust. Soldaten var i sina bästa år, och den månadslånga, kanske halvårslånga bortavaron från hemlivet hade stärkt makarnas behov av varandra. Och nu kommer soldaten hem!

Indelta arméns förband och mötesplatser

Redan under indelta arméns sista årtionden hade kompanimötesplatsen som ett forum för folklig samvaro i uniform, vadmalsrock och kvinnoförkläde spelat ut sin roll. Trossbodarna revs och såldes till civila ändamål.

Officersboställena övergick i civila jordbrukares händer. Kompaniets soldater drog från soldattorpen direkt till regementets mötesplats. Knappt lever någon gammal soldat kvar i bygderna, som kan peka ut platsen där hans kompani fordom samlades för uppbrott.

Av regementshedarna nyttjas några fortfarande som övningshedar.

Indelta arméns mötesplatser förtjänar dock att räddas från glömskan, åtminstone bör deras namn och läge i bygden ihågkommas. Här återges i första hand regementshedar och i andra hand sådana mötesplatser, där kompanierna samlades till övning och uppbrott. De här nedan återgivna mötesplatserna var i bruk vid förra seklets mitt, och flertalet torde ha brukats under större delen av 1800-talet.

Vid stavningen av ortsnamn har urkunderna följts.. Måhända har några ortsnamn moderniserats, men på orten finner man lätt vilken gård, by eller socken som avses, även om stavningen råkar avvika från den nutida.

Älvsborgs regemente räknade drygt elva hundra man var indelta i södra Västergötland med översten boende på Örestens kungsgård i Örby socken. Före 1797 exercerade regementet på Örby hed och innan dess på Kila hed i Borås. Men efter 1797 samlades regementet på Fristad hed i Frista socken., Flertalet gästgivaregårdar inom regementets stånd har begagnats som samlingsställen för kompanierna. Men de mera beständiga samlingsplatserna låg vid kaptensgårdarna, där också trossbodarna stod.

Detta onekligen praktiska system var konsekvent genomfört inom Älvsborgs regemente. Kompanierna samlades och övades och bröt upp från sina trossbodar invid kaptensgården. Sålunda låg trossbodarna:

Livkompaniets	vid Hultabergs	kaptens	boställe	i Kungsäter s:n
---------------	----------------	---------	----------	--------------------

Södra, Kinds kompanis	"- Gullskogs	_n_	"-	i Örsås s:n
Vedens kompanis	"- Västra Hjelltorps			i Fritsla s:n
Gäseneds kompanis	"- Åsens			i Ljur s:n
Marks kompanis	..- Eskilreds			i Seglora s:n
Ås kompanis	"- Härna			i Härna s:n
Norra Kinds kompanis	Vrångestorps "-			i Grönhög s:n
Redvägs kompanis	"- Ekarps			i Timmeled s:n

Generalmönstring och stormöten

Generalmönstringar påbjöds att äga rum vart tredje år men uppskötts ibland något år, och merendels gick de av stapeln då en ny livmundering fallit ut, Vid "mönsterbordet" satt en general som "mönsterherre samman med sin adjutant och en kommissarie samt landshövdingen, som var målsman för indelningsverket i länet. Regimentet paraderade. Först officerarna och sedan kompani efter kompani marscherade upp till mönsterbordet, Soldaternas "plie och tenue" granskades och likaså deras utrustning. Varje soldat ropades upp och "svarar med "ja" som endast en soldat kunde".

Endast vid generalmönsterbordet kunde soldat slutgiltigt approberas", och där erhöll han även sitt avsked. Mönsterherren tilltalade soldaterna med orden: "Soldater! Kungliga Majestäts nådiga vilja är, att var man sker rätt. Har någon skäl att klaga, bör anmälan därom ske inför mönsterbordet".

Hade soldaten något på hjärtat skyltrade han med geväret och framförde sin klagan, vad det nu gick ut på. Frampå eftermiddagen kunde sista kompaniet avmarschera från mönsterbordet, men "då hade mönsterherren sett varje karl i ögat".

Arbetskommenderingar

Utom för sitt egentliga ändamål har indelta armén blivit använd vid de stora och samhällsnyttiga arbetsföretagen, såsom Sveaborg, Karlskrona och flera av våra fästningar liksom även Stockholms slott, Göta- och Trollhättekanaler jämte mångfaldiga andra byggnadsarbeten, som nu äro föremål för landsmäns stolthet och främlingars beundran och vilka huvudsakligen äro indelta soldaters verk.

Arbetskommenderingar är lika gamla som indelningsverket. I äldre tider gällde de främst fästningsbyggen och andra fortifikationsarbeten. Gustav II Adolf beordrade soldater att bygga upp det nyanlagda Göteborgs försvarsvallar och Karl XI kommenderade själv soldaterna under befästningsarbeten vid Kungsör. Våra gamla mötesplatser iordningställdes av soldaterna själva, där röjde, planerade och planterade soldaterna och i tidens fullbordan reste de också baracker därstädes. Mindre soldatstyrkor ur Älvsborgs regemente byggde 1836 väg från Borås till Flässhjelm, samt bron över Ätran vid Falkenberg. Under halvseklet 1815-1865 pågick arbetskommenderingarna. Under denna tid utkommenderades ur Älvsborgs regemente 6750 man.

Under vaktkommenderingarna vid Grisslehamn och Långhopen och i senare tid vid Karlsborgs fästning övades soldaterna under lediga stunder i skilda färdigheter, såsom läsning, skrivning och räkning, kartläsning och exercis. Vistelsen på Långholmen blev för många soldat ett trappsteg till befördran, ty dit förlades 1834 vår första korpralskola. Det var de dugligaste och mest ambitiösa bland soldaterna, som kommenderades på korpralskola. Underbefäls-utbildningen inom indelta armén var länge

sporadisk och underhaltig. Längre utgjorde en sådan långholmskommendering enda utbildningsmöjligheten för hugade och dugliga soldater, och för övrigt undervisades "korpralsämnena" hemma på roten av någon äldre korpral eller furir. För 1869 fick indelta infanteriet sin första centrala underbefälsskola på Karlsborgs fästning, där undervisningen pågick 75 dagar och sedermera i 120 dagar.

Under krigslagarna

Soldaten stod på fredsfot och krigsfot samtidigt, och denna hans säregna dubbelställning återspeglas även i hans rättsliga ställning. Han löd under såväl krigslagen som civillagen.

Under den långa hemmavistelsen kunde han ju begå något snatteri, ofreda någon sockenbo eller bära sig illa åt på annat civilt sätt. Ibland anmäldes han för befålet, och kaptenen tog hand om fallet och bestraffningen. Eljest gick saken till civil domstol. Så snart en soldat stämts inför civil domstol begärde han och erhöll en "kompanifullmäktig", vanligen en underofficer som följde domstolsförhandlingarna och tydligen bistod soldaten inför rätten samt rapporterade till kaptenen. Detta förfaringssätt tillämpades även vid må förseelser, exempelvis om soldaten snattat, brutit löv på annans mark, tjuvittjat ryssjor eller annat.

Från kroppsaga till frihetsstraff

För varje tjänstefel dömdes soldaten efter krigslagarna. I överhetens hand svävade länge arkebuseringsyxan och hasselkäppen.

Man bör se på krigslagarna motbakgrunden av dåtida rättsuppfattning. Även civila människor dömdes efter normen "öga för öga, tand för tand". Grym vedergällning ansågs vara enda medlet att avskräcka våldsmän och tjuvar. Den som stal miste högra handen, mördaren pinades ihjäl i stegel och hjul. Inom varje regemente tillsattes en "profoss", som biträdades av tvenne gemena profosser, vilka alla borde vara försedda med ett

"hiskligt utseende", De skötte straffinstrumenten ned hjälp av två stockknektar och en skarprättare. Deras tjänster indrogs 1819.

Förpantar, förstör, byter eller säljer någon av manskapet hela eller någon del av munderingen straffes han första gången med trettio slag av katten, andra gången med sextio slag och tredje gången med fyrtio par spö. Sker det oftare ökas straffet med ett års fästningsarbete. Vantrivdes soldaten på krigståg och tog han sig orådet före att rymma hade han ingenting annat att vänta än hängning, i fredstid slapp han billigare undan.

År 1868 utkom. nya krigslagar, präglade av nya tidens humanitet.

Kroppsstraff fet avskaffades helt. h stället inrättades arrestlokaler, där soldaten fick sitta av sitt straff, ibland i mörkt och ibland i ljus =h ibland på vatten och bröd och stundom på hårt nattläger.

Gatlopp och spöstraff

Efter 1798 års krigsartiklar kunde följande straff ådömas soldaten, nämligen arkebusering, fästning, gatlopp, spöstraff, fängelse, arrest, böter sant landsflykt.

Under förra seklet var spöstraffet eller prygel den gängse straffmetoden, allt intill 1868. On spöstraffet heter det i en kunglig förordning av 1812, att det "under inseende av därtill kommenderad officer verkställs inom vaktrum av en korpral i närvaro av några den felaktigas kamrater", att straff av femtio prygel - det högsta son på en dag får givas - nä vara fulländat inom tio minuter". Soldaten kunde begära läkarutlåtande, att han var för sjuklig eller svag för att undergå spöstraff och detta respekterades av befälet..

Befälets bestraffningsrätt

För mindre förseelser, då han inte verkställde order på

klockslaget, om han kom för sent till uppställning, om han slarvade med exercis, om han vanvårdade sig själv, ägnade sig åt "liderlighet, vågspel och dryckenskap", då 'bestraffades han utan vidare av sitt befäl— Begick han förseelsen hemma på roten kallades han till kaptensgården och fick stryk, skedde förseelsen på mötesheden erhöill han en örfil eller några rapp av kaptensskäppen inför kamraterna.

Soldaterna, stod ingalunda rättslösa och godkände inte vilken tillfällig bestraffning som helst. Ibland tog rotebönderna upp saken och fick den officer bragt till straff, som alltför hårdhänt tuktat en soldat.

Soldatens lön

Soldatens Lön bestämdes från fall till fall, olika på varje rote i vårt avlånga och Skiftande land. Den baserades inte på något "kollektivavtal".

Soldatkontakten kon till efter underhandlingar henna på roten, och deras innehåll bestämdes av vaga kungliga förordningar och ortstraditioner. De måste dock godkännas av befäl och överhet och kunde alltså inte över- eller underskrida gängse normer för vad som ansågs skäligt. Förutom förmåner att få bebo och ruka soldattorpet uppbar soldaten en årslön. Efter rotesedelns uppgifter lade var och en av rotebönderna sin andel av kontanta lönen i "roteasken" och samlade ihop hemkallet. Rotemästaren överbringade håvorne till soldaten. Årslönen utbetalades son regel ned hälften vart halvår.

De reda pengar soldaten fick från roten utgjordes dels

av legan, dels av års lönen.

Legan utgjorde en förhållandevis stor summa pengar, och den erlades till soldaten, då uppgörelse mellan roten och honom kon till stånd. Ibland klagade rotebönderna bittert över soldater, som passat på att avvika från orten, så snart de fått legan i sin hand. Därför fann bönderna på att ordna en avbetalning, de erlade en fjärdedel av legan vart fjärde år,

Hemkallet bestod av produkter, som soldaten erhöll i vederlag, för bristande eller ofullständigt torp, men på sina håll räknades även torpet in i hemkallet.

Soldatens avsked

Så länge han närer hoppet att få stå kvar i tjänsten är den gamle soldaten - när han nalkas eller har överskridit det ödesdigra femtiotalet - mån att undgå sjukskrivning under mötena. Han vet, att han är föremål för en misstänksam observation både av kompanichefen och regementsläkaren, vilken söker lura av honom hans krämpor. Han inrättar sig därefter. Han visar sig nitisk i tjänsten, han knogar och bär sin packning under manövrerna, döljer eller förringar så gott han kan sina bräckligheter och undviker i det längsta att bli sjukrapporterad. Men har han däremot uppgivit hoppet att få stå kvar är hans reträttplats kokgropen. Under sina sista år bytte han ut geväret mot koksleven.

Stundom syntes han vid sjukvisitationerna, stundom inte. Var morgonen kall och fuktig nere vid kokgroparna hände det nog, att han kon för att få sig någon rännande ingnidning på de stela lederna med liniment för att inte nämna, ett han skaffade sig lite invärtes värme vid krogstånden.

Av många skäl söker han draga ut på tiden, innan han måste lämna torpet ifrån sig,

Men nu marscherar vår indelta soldat för sista gången fram till mönstringsbordet med sitt kompani. Han har åldrats i tjänsten, han är några och femtio år gammal, och tiden är inne att lämna rum för yngre krafter, i dag ska han erhålla avsked. Kompaniet har gjort halt framför mönstringsbordet. Nummer efter nummer ropas upp, nu kommer hans tur. Det ödesdiga ögonblicket är inne. Han står med skyldrat gevär framför generalen och säger de avgörande orden:

- Jag anhåller ödmjukast om avsked, Men varför darrar geväret i din hand, du gamle knekt, och varför låter din stämma så bruten, då du står framför generalen?

Han står i dag vid slutet av sin bana. Hans egentliga livsarbete är fullbordat, och han måste säga farväl åt befäl och kamrater, åt tjänsten och åt torpet. Tjänsten håller han väl numera inte så mycket på, den börjar kännas besvärlig. Kamratlivet saknar han, och torpstugan har hittills utgjort ett lugnt och gott hem för honom och hans familj. På torpet har han nedlagt mycket arbete, han känner varje vinkel och vrå däromkring, Han har hittills haft en social ställning, nu stiger han ett par steg nedåt på den sociala skalan och räknas hädanefter till backstugusittarnas klass.

Nu säger kronan till honom:

- Adjö med dig! Du har visserligen tjänt mig i trettio år, men nu kan jag inte mera använda dig. Du får lov att laga dig undan. Torpet måste Du lämna i från dig och söka dig hem, var Du bäst kan. Du ska få 24 kronor årligen i pension, vid 65 år får du 48 kronor. För övrigt får du hädanefter sköta dig själv.

Så skildrar en regementsläkare på åttiotalet den på ålderdomens brant stående soldaten.

Ålderdomsstöd från roten

Den lilla pensionen räckte inte långt. Den utgjorde en allt för svag ersättning för torpskörden, hemkallet och årslönen. Soldatstugan kunde vara full av barnungar ännu vid avskedstagandet och soldatens försörjningsbörda nästan lika betungande som i yngre år. Han måste fortsätta eller rent av intensifiera sitt förvärvsarbete som hantverkare, sockentjänsteman och dagsverkare hos bönderna.

Soldatens näringsbekymmer efter avskedet föresvävade parterna, redan då kontraktet mellan roten och soldaten skrevs. På skilda sätt sökte rotebönderna bereda soldaten en möjlighet att dra sig igenom ålderdomens år. En metod som tillämpades här och var i landet bestod i att upplåta odlingsmark åt soldaterna, där han under sin krafts dagar kunde bryta och rödja några åkrar. Sådana "nybruk" fick han ofta behålla under sin och hustruns livstid, och de utgjorde en liten men dock pålitlig näringskälla efter avskedet. Sådana förmåner togs in i kontraktet.

På sina håll fick soldaten bo kvar på soldattorpet även efter avskedet. Ungefär lika ofta synes roten ha uppfört ett särskilt litet boställe för den avskedade soldaten.

Ofta övertog soldaten vid avskedet ett dagsverkstorp. I bland flyttade han till någon av barnen, som hunnit växa till sig och sätta eget bo. Stod inga sådana reträttplatser öppna för honom, måste han lita till det allmännas hjälp. Till sockenfattigstugan gick många soldats färd, särskilt om avskedet föranletts av sjukdom. I fattigstugan erhöll soldaten i bästa fall ett rum för sig och familjen, men vanligen bara ett hörn av rummet i övrigt beboddes av andra fattighjon.

Militärisk begravning

Omsider nåddes den dag, då gamle soldaten lämnade in för alltid. Då bestods honom, som sista hedersbevisning, en "militärisk begravning".

Hans kamrater kommenderades att paradera vid graven, bära kistan och avlossa "begravningskott", Ur en kompaniorder från 1815 framgår, att

soldatuppbådet vid graven var kraftigt. Inte mindre än fyrtio man ur tre korpral-skap beordrades då att under en officers kommando åtfölja och hedra den bortgångne kamraten vid graven. Tjugofyra man medförde sina gevär och avlossade salvor vid graven, de övriga bar kistan och några trumslagare närvar också.

Soldater som dött under tjänstetiden hedrades med sådan "skjutparad" utan kostnad för de efterlevande. Men även avskedade soldater erhöll vid sin begravning sådan hedersbevisning, om "om arvingarna det begära och själva bestå krut och flinta". Denna del av begravningskostnaden belöpte sig 1835 till två riksdaler, och i bland inträffar att dödsboet inte anser sig ha råd därmed. Men många avskedad soldat begärde själv före sin död militärisk begravning, och arvingarna villfor hans önskan,